

Національна академія наук України
Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України

Українська держава: виклики війни, проблеми безпеки та перспективи розвитку

Монографія

ЮРІНКОН ІНТЕР
КИЇВ-2025

УДК 321(091); 340.1; 342.1; 342.2; 342.7
У45

Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України
(протокол № 18 від 27 листопада 2025 р.)

Рецензенти:

Бисага Юрій Михайлович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Кубко Євген Борисович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки та техніки України;

Совгіря Ольга Володимирівна, доктор юридичних наук, професор.

Українська держава: виклики війни, проблеми безпеки та перспективи розвитку : У45 монографія / за ред. академіка НАПрН України, д. ю. н., професора О. В. Скрипнюка; д. ю. н., професора А. Р. Крусян; д. ю. н., професора О. В. Батанова. Київ : Юрінком Інтер, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2025. 632 с.

ISBN 978-966-667-950-8

У монографії висвітлено доктринальні та прикладні конституційно-правові та міжнародно-правові проблеми розвитку української державності у контексті викликів сьогодення. Розглянуто концептуальні питання людського виміру української державності, стратегії її розвитку через призму реалізації права на мир та захисту прав людини. Акцентовано увагу на фундаментальних викликах модернізації української державності з позиції принципів класичного конституціоналізму та сучасного міжнародного права. Досліджено проблеми української державності в аспекті трансформації публічної влади в Україні.

Розрахована на науковців, народних депутатів України, депутатів місцевих рад, посадових осіб державної влади та місцевого самоврядування, усіх, хто цікавиться проблемами розвитку української державності.

Монографія підготовлена за результатами виконання I-го етапу «Розвиток Української держави в умовах війни: проблеми співвідношення та взаємодії національного та міжнародного правопорядку» Науково-дослідної роботи «Українська держава та міжнародне право: виклики війни, проблеми безпеки та перспективи розвитку» (державний реєстраційний номер: 0125U000518).

УДК 321(091); 340.1; 342.1; 342.2; 342.7

Видавництво «Юрінком Інтер» прагне сталого майбутнього для нашого бізнесу, наших читачів і нашої планети. Ця книга виготовлена з паперу, сертифікованого FSC® та PEFC™

ISBN 978-966-667-950-8

© Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2025
© Скрипнюк О. В., Оніщенко Н. М., Пархоменко Н. М., Крусян А. Р., Батанов О. В. та ін., 2025
© Юрінком Інтер, 2025

Колектив авторів:

- Скрипнюк Олександр Васильович**, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України — загальна редакція; передмова; Частина I, розділ 2 (у співавторстві із О. В. Батановим та А. Р. Крусян);
- Пархоменко Наталія Миколаївна**, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАН України та член-кореспондент НАПрН України — Частина I, розділ 4;
- Онщенко Наталія Миколаївна**, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України — Частина II, розділ 2;
- Крусян Анжеліка Романівна**, доктор юридичних наук, професор — загальна редакція; Частина I, розділ 2 (у співавторстві із О. В. Скрипнюком та О. В. Батановим), розділ 3;
- Батанов Олександр Васильович**, доктор юридичних наук, професор — загальна редакція; Частина I, розділ 1, розділ 2 (у співавторстві із О. В. Скрипнюком та А. Р. Крусян); Частина III, розділ 4;
- Марцеляк Олег Володимирович**, доктор юридичних наук, професор — Частина III, розділ 1;
- Беззубов Дмитро Олександрович**, доктор юридичних наук, професор — Частина III, розділ 2; Частина IV, розділ 1;
- Камінська Наталія Василівна**, доктор юридичних наук, професор — Частина III, розділ 3;
- Явір Віра Анатоліївна**, доктор політичних наук, старший дослідник — Частина IV, розділ 3;
- Богініч Олег Леонідович**, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник — Частина II, розділ 1;
- Клещенко Наталія Олександрівна**, кандидат юридичних наук — Частина II, розділ 3;
- Павко Яна Анатоліївна**, кандидат юридичних наук, старший дослідник — Частина IV, розділ 2;
- Сунегін Сергій Олександрович**, кандидат юридичних наук, старший дослідник — Частина II, розділ 4.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	6
----------------	---

Частина I.

Концептуальні проблеми розвитку української державності в умовах екзистенційних загроз

Розділ 1. Державність — політико-правова форма буття Українського народу: історичні витоки та сучасна парадигма	12
Розділ 2. Людський вимір української державності: витоки, сучасний стан та горизонти конституційного майбутнього	57
Розділ 3. Конституціоналізм як основа утвердження та розвитку української державності: від історичної традиції до нової парадигми.....	92
Розділ 4. Правопорядок і національна безпека: механізми забезпечення в контексті державотворення та миробудівництва.....	117

Частина II.

Право на мир в контексті розвитку української держави: національний досвід та міжнародна парадигма

Розділ 1. Право на мир: генеза та сучасний стан	156
Розділ 2. Право людини на справедливий мир: сутнісні ознаки та юридичні характеристики	187
Розділ 3. Право на мир в системі прав людини: концептуальні підходи та перспективи розвитку	219
Розділ 4. Право на мир в концепції глобального світоустрою: до питання про майбутнє правового розвитку людства	245

Частина III.

Українська держава та концептуальні проблеми трансформації системи публічної влади в умовах сучасних викликів

- Розділ 1. Парламентаризм в умовах воєнного стану:
виклики та шляхи їх вирішення 290
- Розділ 2. Органи виконавчої влади в умовах воєнного часу:
особливості функціонування та забезпечення
законності 367
- Розділ 3. Правосуддя в умовах воєнного стану:
концептуальні засади, ключові виклики, проблеми
і завдання 408
- Розділ 4. Роль муніципалізму та територіальних громад
у миробудівництві та реалізації права на мир 445

Частина IV.

Українська держава та окремі галузеві проблеми її функціонування в умовах сучасних викликів

- Розділ 1. Фінансова політика держави в умовах війни:
особливості та концептуальні засади 496
- Розділ 2. Екологічна політика України під час збройної агресії
Російської Федерації: проблеми, здобутки
та перспективи 542
- Розділ 3. Освітня політика України під час війни:
концептуальні виклики та шляхи трансформації 587

ПЕРЕДМОВА

Сучасний період розвитку української державності відбувається в умовах масштабних і багатовимірних змін, спричинених поєднанням внутрішніх потреб оновлення державотворчих і правотворчих процесів та гострих внутрішніх і зовнішніх викликів. Насамперед ідеться про російсько-українську війну, яка висунула на передній план комплекс питань, пов'язаних із необхідністю гарантування національної безпеки, захисту суверенітету, цілісності й недоторканності території держави. Водночас війна актуалізувала завдання утвердження та розвитку України як демократичної, соціальної, правової, унітарної держави, в якій людина, її життя і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою конституційною цінністю.

Війна не лише істотно вплинула на життя Українського народу та вектори політико-правового, соціально-економічного та духовно-культурного розвитку України, а й кардинально змінила її місце і роль у сучасному світі. Це, у свою чергу, обумовлює необхідність соціально-філософського, конституційно-правового та міжнародно-правового аналізу тих процесів, що передували війні та відбуваються сьогодні у громадянському суспільстві та державі, які, безумовно, мають важливе значення в історії вітчизняної державності та в цілому житті нинішнього та прийдешніх поколінь українців та українок.

Сьогодні не викликає сумнівів, що українська державність — непорушна вимога буття Українського народу та його суверенної волі, усієї багатовікової історії українського державотворення та здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення. Це визначальний чинник зміцнення громадянської злагоди на землі України та фундамент національної ідентичності Українського народу, національної патріотичної свідомості та духовності. Збереження устоїв національної державності, захист державного суверенітету України, цілісності та недоторканності її території визначає зміст та спрямованість зовнішньої і внутрішньої політики держави та є об'єктом національної безпеки України, справою всього Українського народу.

Попри труднощі та виклики, обумовлені російсько-українською війною, сутністю та метою процесів демократичного розвитку української держави, усіх сфер організації та функціонування

громадянського суспільства має бути їх наповнення гуманістичним змістом, створення умов для усебічного забезпечення і захисту прав людини, у тому числі права на мир, досягнення гармонії гідності, свободи і конституційного правопорядку.

Сучасна українська держава поринула у простір цивілізаційного геополітичного випробування, в якому виживання нації та збереження суверенної державності збігається із захистом універсальних цінностей людства — гідності, свободи, життя та миру. Війна, розв'язана споконвічним ворогом проти України, перетворила право на мир з абстрактного гуманістичного принципу на реальну, екзистенційну потребу не лише десятків мільйонів українців та українок, а й людства в цілому. Внаслідок цього право на мир стає не лише ціннісним морально-політичним імперативом, а і фундаментальним життєтворчим принципом нового покоління українців та українок, що програмує вектори модернізації громадянського суспільства та української державності.

Україна — це не лише держава, що бореться за свою свободу, захищає свій суверенітет і територіальну цілісність, забезпечує політичну, економічну, духовно-культурну та інформаційну безпеку, а суб'єкт, який формує новий тип державності — людиноцентричної, миротворчої, соціально-правової та екогуманістичної. Сучасні соціальні, екологічні, культурні, політичні та інші виклики вимагають від Українського народу та української держави поступального руху до формування нового типу конституціоналізму, у якому забезпечення миру є не лише обов'язком публічної влади, а й природним правом та конституційною відповідальністю кожного. Квінтесенцією парадигми такої конституційної державності має стати людина як носій права на мир, навколо якої вибудовується нова архітекtonіка конституційного ладу, що поєднує гідність, свободу, гуманізм, безпеку та сталий розвиток.

У цьому контексті право на мир набуває системоутворюючого значення: воно з'єднує права людини і демократичний устрій, національну безпеку і оборону, національне і міжнародне право, державу та самоврядні громади в єдину архітекtonіку добра та справедливості. Забезпечення миру стає сенсоутворюючою та телеологічною домінантою правотворчої і правореалізаційної діяльності, а правова система — нормативним простором гідності та свободи, у якому через мораль, Конституцію, закони, відкритий суспільний діалог та взаємну відповідальність громадянського суспільства та держави

закладаються основи миробудівництва. Саме така парадигма програмуватиме вектори гуманітарного розвитку української державності, з одного боку, у напрямку формування національної моделі конституціоналізму, за якої людина, громада, суспільство та держава діятимуть не проти, а задля одне одного, та, з іншого боку, європейської інтеграції та входження у простір європейського конституційного гуманізму, де право на мир тлумачиться як універсальний принцип людського співжиття.

Реалізація зазначених програмних установок потребує злагодженого функціонування різних інститутів та механізмів: правових, політичних, економічних, екологічних, інформаційних, освітніх, адміністративних та муніципальних. Адже мир не забезпечується в імперативно-наказовому порядку — він вибудовується як кропінка, складна та багатовимірنا інституційна та функціональна практика народів, націй, суверенних держав та їх лідерів. Йдеться про розвиток культури миробудівництва, про формування системи миротворчого просвітництва, про інтеграцію принципів ненасильства і діалогу в публічне врядування, судочинство, місцеве самоврядування, економічну, інформаційну та екологічну політику тощо. Усе це вимагає глибокої модернізації державного мислення, у якому людина — не ресурс, а мета; не об'єкт захисту, а суб'єкт миротворення.

Варто відзначити, що сучасна юридична наука наразі приділяє недостатню увагу комплексному аналізу проблем реалізації права людини на мир, миробудівництва та людського виміру конституціоналізму, парламентаризму й муніципалізму у їх взаємопов'язаній динаміці в контексті розвитку української держави. Попри значний масив досліджень, присвячених державотворчим і правотворчим процесам, поза науковим фокусом залишаються питання принципів, функцій та механізмів української державності, а також суб'єктно-об'єктних взаємозв'язків, розглянутих крізь призму парадигми «мир, гідність, свобода» та у координатах «людина — громадянське суспільство — держава». Саме цей доктринальний вакуум визначає як актуальність, так і інноваційний характер запропонованого дослідження.

Звідси постановка питання щодо формування сучасної стратегії розвитку української державності, формування українського конституціоналізму, захисту конституційного ладу України у фокусі глобальних процесів миробудівництва набуває особливого значення та звучання в умовах сьогодення.

Мета цієї монографії — розкрити закономірності, проблеми та перспективи розвитку української державності в умовах війни, дослідити право людини на мир як системоутворюючий принцип її конституційного та гуманітарного прогресу, показати парадигмальні зміни, що мають перетворити сучасну українську державу на територію миру, гідності, свободи та безпеки.

Представлене монографічне дослідження охоплює широку тематику — від створення концепції розвитку української державності до практичних проблем визначення напрямів конституційного реформування та удосконалення конституційного-правового регулювання інститутів публічної влади у фокусі проблем війни та миру.

Монографія підготовлена за результатами виконання I-го етапу «Розвиток Української держави в умовах війни: проблеми співвідношення та взаємодії національного та міжнародного правопорядку» Науково-дослідної роботи «Українська держава та міжнародне право: виклики війни, проблеми безпеки та перспективи розвитку» (державний реєстраційний номер 0125U000518; науковий керівник доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України О. В. Скрипнюк).

До авторського колективу монографії ввійшли провідні науковці, фахівці у сфері теорії держави і права, міжнародного, конституційного та муніципального права.

Авторський колектив сподівається, що проаналізований у даній книзі доктринальний, конституційно-нормативний та міжнародно-правовий матеріал може прислужитися як теоретичне підґрунтя для осмислення концептуальних проблем розвитку української держави та реалізації права на мир в умовах викликів сьогодення та вироблення глибоких наукових узагальнень і висновків для правотворчої практики.

Частина I

**Концептуальні проблеми
розвитку української
державності в умовах
екзистенційних загроз**

Розділ 1.

Державність — політико-правова форма буття Українського народу: історичні витoki та сучасна парадигма

Для сучасної України питання захисту, сталого розвитку та збереження державності постають не лише як традиційні завдання державного врядування, а як парадигмальні виклики, що визначають саму можливість подальшого існування політико-правового порядку. Конституція закріплює Україну як суверенну й незалежну, демократичну, соціальну та правову державу з унітарним устроєм. Однак у реаліях повномасштабної збройної агресії російської федерації ці базові конституційні характеристики потребують не декларування, а щоденного підтвердження через практики оборони, управління та правотворення.

Російсько-українська війна актуалізувала цілу низку системних, гібридних і багатовимірних загроз, що стосуються засадничих конституційних цінностей — суверенітету, незалежності, свободи, демократії, територіальної цілісності. Як зазначає Ю. Д. Доброносова, вона «сповнена граничних ситуацій, в яких у досвіді мільйонів українців проблеми свободи, самоздійснення, відповідальності, вибору, ціннісних орієнтацій набувають виняткового смислу. ... Екзистенційний та життєвий вибір у повсякденні цієї війни сприяють реалізації ціннісних орієнтацій особистості, що є проявом турботи про цінності»¹.

У смисловому центрі російсько-української війни перебуває зіткнення ідентичностей, тому йдеться про війну екзистенційного вибору. У ситуації межовості окреслилась потужна екзистенційна криза сучасного українського суспільства, що спонукає до необхідності переосмислення минулого досвіду, формування стратегій розвитку, означування і витворювання національної самототожності та пошуку сенсу існування².

¹ Доброносова Ю. Д. Вибір як спосіб самоздійснення особистості у повсякденні війни. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. № 41. С. 34, 38.

² Киридон А. М., Косяк С. М. Російсько-українська війна як ситуація межовості: увізнення ідентичності. *Вісник гуманітарних наук*. 2025. Вип. 8. С. 5. URL: <https://h-visnyk.com.ua/index.php/home/article/view/96>

